

УДК 159.922.6:128

Ірина КОВАЛЕНКО-КОБИЛЯНСЬКА,*кандидат психологічних наук,**Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України*

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПЕРІОД ГЕРОНТОГЕНЕЗУ МЕТОДОМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ І ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ

У статті представлено матеріали емпіричного дослідження оптимізації інтелектуального розвитку в період геронтогенезу за допомогою індивідуальної і дистанційної роботи. Результати дослідження дають можливість зробити висновок про те, що основною проблемою недостатньої мотивації для оптимізації інтелектуальної сфери в пізньому віці є складність цілепокладання, що зумовлено низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема соціальною депривацією людей пізнього віку. Відзначено, що важливим ресурсом реалізації інтелектуального потенціалу людини в пізньому віці є її соціальне оточення.

Ключові слова: *геронтогенез, інтелектуальний розвиток, індивідуальна робота, дистанційна робота.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Демографічне старіння населення актуалізує проблему ресоціалізації людей поспенсійного віку. Важливою детермінантою зазначеного процесу є рівень інтелектуального розвитку, який у пізньому віці може трансформуватися як за допомогою формування феномена мудрості, так і зниженням інтелектуальної активності в результаті низки об'єктивних і суб'єктивних причин.

© Коваленко-Кобиллянська І.

У рамках емпіричного дослідження специфіки інтелектуального розвитку в період геронтогенезу, яке проведено в лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, розглянуто особливості і ступінь ефективності актуалізації інтелектуального потенціалу людини в період старіння і старості за допомогою таких методів, як: робота у великих і малих групах, самостійна робота людини пізнього віку в умовах віртуального освітнього простору (на сайті дистанційного курсу інтелектуальної підтримки людей похилого віку, розробленої співробітниками лабораторії), результати яких описано нами в науковій літературі [1; 2]. У цій статті представлено матеріали дослідження інтелектуального розвитку людини в завершальний період геронтогенезу в результаті індивідуальної та дистанційної роботи.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена необхідністю створення гармонійного суспільства для представників усіх періодів онтогенезу в нових демографічних умовах розвитку соціуму [3; 4; 5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Незважаючи на те, що проблема інтелектуального розвитку людини є однією з найбільш досліджуваних у сучасній психологічній науці (Л. І. Анциферова, П. Б. Балтес, Е. Голдберг, М. Л. Смульсон, М. О. Холодна та інші), вона залишається недостатньо вивченою, особливо в частині специфіки інтелектуального розвитку в період геронтогенезу.

Метою статті є ознайомлення з результатами дослідження ефективності оптимізації інтелектуального потенціалу людини в період геронтогенезу в умовах індивідуальної і дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірка учасників цього етапу дослідження становила 35 осіб віком від 82 до 97 років, що мають різний рівень освіти та соціального становища. З них 63 % досліджуваних становили жінки, 37% чоловіки. У процесі дослідження використовували методи тестування, клінічної бесіди, експертних оцінок, авторську методику інтелектуальної підтримки людини в період геронтогенезу, створену на базі освітньої платформи MOODL.

З метою максимального розкриття інтелектуального потенціалу учасників проекту було застосовано методи індивідуальної (24 досліджуваних) і дистанційної (11 досліджуваних) роботи. З тими досліджуваними, які взяли участь у проекті дистанційно, комунікація здійснювалася по телефону внаслідок значної фізичної віддаленості досліджуваних (проживання в передмісті) і відсутності у них засобів комп'ютерної комунікації. Не всі психологічні запити, що надійшли, мали конструктивний характер (на поліпшення пам'яті, уваги, стабілізацію емоційного стану). Низка запитів, як з боку досліджуваних, так і з боку їхнього соціального оточення, були неконструктивними і містили прохання такого характеру: “змінити сина (невістку, дочку...)”, “вплинути на бабусю (дідуся), щоб вона (він) поводитися адекватно ситуаціям, що виникають при міжособистісному спілкуванні”, та ін.

За час проведення дослідження було відзначено велику кількість випадків відсутності взаєморозуміння між учасником проекту і його найближчим оточенням, що іноді сприяло відмові від подальшої участі в проекті старої людини. Беручи до уваги той факт, що показники якості інтелектуальної активності є прямим результатом психоемоційного стану досліджуваного, частину роботи було спрямовано на психологічні консультації для досліджуваних з метою виявлення ієрархії проблем. Так, наприклад, деструктивність бажання ряду учасників проекту надати досліднику статус “єдиної людини, яка здатна мене зрозуміти” сприяла активізації роботи, спрямованої на оптимізацію метакогнітивної сфери досліджуваних, що в подальшому мало позитивні результати для розвитку їхніх когніцій.

У цілому, характеризуючи психологічні особливості учасників умовної групи “дистанційне навчання”, необхідно відзначити ступінь емоційної і/або фізичної ізоляції, яка може бути охарактеризована як соціальна депривація, негативний емоційний фон, поверховий інтерес до проблем своїх близьких або його цілковита відсутність, що було виявлено в результаті клінічних бесід і тестування. Названа специфіка зумовлена цілою низкою причин, серед яких важлива екзистенційна проблема – завершення особистого життя і пов'язана

з цим необхідність для старої людини вирішувати складні психологічні проблеми в міру своїх можливостей.

Важливий етап роботи – ознайомлення родичів учасників проекту зі специфічними психологічними особливостями періоду геронтогенезу, що дало можливість у деяких випадках знизити рівень міжособистісної психологічної напруженості в родині і, як наслідок, сприяло бажанню до подальшої реалізації свого потенціалу досліджуваних. Робота з організації активізації інтелектуального потенціалу умовної групи “дистанційне навчання” здійснювалася за допомогою взаємодії дослідника з родичами людей похилого віку. Отримуючи від дослідника матеріали, необхідні для виконання завдань, спрямованих на активізацію психічних функцій (пам’яті, уваги, мислення, уяви), вони передавали їх учасникам проекту, які в подальшому мали можливість, у телефонному режимі, комунікувати з дослідником-консультантом. Такий вид взаємодії має певні переваги перед інтернет-спілкуванням з людьми пізнього віку, оскільки дає можливість за допомогою аудіальної комунікації, зі значним ступенем достовірності оцінити емоційний стан учасника проекту.

Безперечно, позитивним фактором такого методу консультування з метою активізації психічних процесів є необхідність детальної вербалізації досліджуваним всіх етапів виконаної ним роботи, що сприяло значному розвитку вербального інтелекту, згасання якого було відзначено у всіх учасників цієї умовної групи на етапі тестування. Тенденція зниження вербального інтелекту зумовлена як невисоким рівнем соціальних контактів старої людини, так і мізерним за змістом спілкуванням, яке, у випадках з досліджуваними, обмежене необхідними розмовами на теми вітального характеру зі своїми близькими.

З метою оптимізації у досліджуваних орієнтації в просторі, тим досліджуваним, які вели порівняно активний спосіб життя, було запропоновано низку завдань, серед яких, наприклад, змінювати маршрут від будинку до магазину, аптеки тощо і в подальших телефонних сеансах спілкування з консультантом описувати свої почуття у зв’язку з новими відчуттями. Завдання для розвитку децентрації для цієї групи досліджуваних виявилися найбільш складними і не розглядалися

ними як актуальні. З 11 учасників умовної групи “дистанційне навчання” тільки три людини повністю пройшли запропонований курс інтелектуальної активізації їхнього когнітивного та метакогнітивного потенціалу, отримавши результат у вигляді гармонізації міжособистісних відносин з їхнім найближчим оточенням та оптимізації своєї когнітивної сфери. Решта досліджуваних докладали зусилля для використання часу занять по телефону як можливість поскаржитися на нерозуміння людей, які їх оточують, що свідчить про наявність домінуючої проблеми: відсутність бажаного емоційного контакту зі своїми близькими людьми, що не дає їм можливості розглядати проблему інтелектуального розвитку протягом усього життя як актуальну.

Результативність роботи значною мірою залежала від усвідомленої необхідності досліджуваного в розкритті свого інтелектуального потенціалу. Ментальні моделі, які можуть сприяти уявленням про можливість реалізацій своїх можливостей, було діагностовано тільки у 4 % досліджуваних, решта досліджуваних мали деструктивні ментальні моделі, які не тільки не давали їм можливості навіть гіпотетично уявити можливість активізації свого потенціалу, а й заперечували, в принципі, його наявність.

Хоча результати інтелектуальної актуалізації досліджуваних у пізньому віці за допомогою методу дистанційного спілкування (комунікація за допомогою телефонного зв'язку) значно поступаються за результативністю методу індивідуального консультування, його все ж таки можна рекомендувати як метод взаємодії в разі неможливості (внаслідок різних причин) особистого контакту.

Ще один метод інтелектуальної актуалізації – індивідуальні заняття. До початку дослідження 9 потенційних учасників проекту з різним ступенем успішності вміли користуватися комп'ютерною технікою, решта досліджуваних набували навичок роботи з комп'ютером у процесі корекційної частини дослідження, що було для них додатковою, ефективною роботою, спрямованою на актуалізацію їхньої когнітивної сфери. Складність у проведенні дослідження в ряді випадків проявлялася в елементах псевдонеофобії досліджуваних, яка була викликана, як показали результати дослідження, побоюванням

досліджуваних виглядати інтелектуально неспроможними в очах найближчого оточення.

Важливою позитивною специфікою індивідуальних занять є відсутність навіть гіпотетичної можливості для учасника порівняти результати своєї діяльності з результатами інших учасників експерименту, що в період геронтогенезу є позитивним фактором. Систематичність занять, навіть за незначної інтенсивності, дає можливість констатувати неухильне підвищення інтелектуального потенціалу досліджуваного, що було відзначено як об'єктивно (результати тестування), так і суб'єктивно досліджуваним, який відмітив певні поліпшення роботи своєї когнітивної сфери, що сприяло підвищенню рівня мотивації і, як наслідок, бажанню продовжувати заняття.

Основний запит цієї групи досліджуваних був спрямований на заняття з поліпшення пам'яті, тому частина учасників проекту не погоджувалися на початку роботи на виконання завдань, спрямованих на активізацію інших психічних процесів. Не завжди аргументація дослідника про цілісність психіки мала позитивні результати. Таким чином, під час індивідуальних занять деякі досліджувані прагнули ігнорувати загальноінтелектуальну активізацію і час від часу відмовлялися від проведення комплексних заходів. Виконанню кожного завдання передувала певна емоційна підготовка досліджуваного, для того, щоб виключити елемент несподіванки, що, як показують результати дослідження, негативно впливало на емоційний стан досліджуваних.

За час проведення експерименту з оптимізації інтелектуальної сфери жоден з учасників, які займалися індивідуально, не вибув з проекту, проте 84 % досліджуваних знижували активність своїх занять і не виконували додаткових вправ у зв'язку з тим, що проблема реалізації свого інтелектуального потенціалу не була для них актуальною. Пріоритетним для них було спілкування з новою для них людиною, якій вони могли представити ідеальну Я-концепцію, яка не потребує корекції, що особливо важливо в період усвідомлення завершення життя людини. Тільки 16 % досліджуваних з умовної групи "індивідуальні заняття" виконували всі запропоновані завдання не тільки в процесі сеансу з дослідником, а й самостійно додаткові домашні завдання.

Найбільш суттєві результати відзначено у тій частині досліджуваних (26 %), які поєднували індивідуальні заняття із заняттями в малих або великих групах, результативність їх діяльності становила 54 % порівняно з тими учасниками, які працювали тільки в групі. Епізодична групова підтримка для учасників умовної групи “індивідуальні заняття” давала можливість оптимізувати їхній психоемоційний стан і сприяла активізації мотивації для подальших індивідуальних занять.

Висновки. Результати проведеного дослідження показують, що найбільш ефективним методом активізації інтелектуального потенціалу в період геронтогенезу є поєднання індивідуальної роботи з елементами роботи в групі. Будучи ефективним методом у роботі із соціально активними представниками соціуму, тренінгова робота з людьми пізнього віку має специфіку і не завжди є оптимальним методом актуалізації інтелектуального потенціалу людини в пізньому віці.

Використання методу індивідуальної роботи дає можливість досліджуваному максимально розкрити свій інтелектуальний потенціал, чому сприяє відсутність елемента змагання з іншими учасниками, що, як показують результати дослідження, деструктивно впливає на психоемоційний стан старої людини. Порівнюючи свої попередні і подальші досягнення в результаті індивідуальної роботи, досліджувані відзначали позитивну динаміку, що було додатковою мотивацією для максимально можливої реалізації свого інтелектуального потенціалу.

Демонструючи результати стабільно висхідного інтелектуального розвитку під час індивідуальних занять з консультантом, у досліджуваних, які не знайшли у подальшому психологічної підтримки з боку своїх близьких, було відзначено регрес інтелектуальної активності на тлі погіршення їхнього психічного здоров'я, що було зафіксовано під час контрольних консультацій і бесід з досліджуваними через 2–3 місяці після завершення активних занять з консультантом. Робота, спрямована на висхідний інтелектуальний розвиток, потребує цілеспрямованих і систематичних зусиль не тільки з боку

старіючої (старої) людини, значний ресурс реалізації її інтелектуального потенціалу прихований у впевненості її соціального оточення в можливості і необхідності реалізації здібностей протягом усього життя людини і максимально можливого зануренні її в соціально активне життя.

Результати дослідження свідчать про те, що основною проблемою недостатньої мотивації в оптимізації інтелектуальної сфери в пізньому віці є складність цілепокладання, що зумовлено як гіпотетичною обмеженістю в часі, так і соціальною депривацією людей пізнього віку.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження, спрямовані на вивчення психологічних детермінант інтелектуального розвитку в період геронтогенезу, зможуть сприяти гармонізації міжпоколінневих, міжособистісних взаємин учасників соціуму.

Список використаної літератури

1. Коваленко-Кобилянська І. Г. Суб'єктна активність людини в період геронтогенезу в умовах освітнього простору Інтернет [Електронний ресурс] // Технології розвитку інтелекту / Т. 2, № 2 (13), 2016 – Режим доступу : http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/18
2. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 221 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/10064/>
3. Карпов А. В. Психология сознания: Метасистемный подход / А. В. Карпов. – М. : РАО, 2011. – 1088 с.
4. Смульсон М. Л. Психология развития интеллекту : монографія / М. Л. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.
5. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. / М. А. Холодная – Москва – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1997. – 392 с.
6. Чепелева Н. В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості / Н. В. Чепелева // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Актуальні проблеми когнітивної психології”. – Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2013. – Вип. 24. – С. 7 – 11.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Смульсон М. Л.

Коваленко-Кобылянская И. Г. **Оптимизация интеллектуального потенциала в период геронтогенеза методом индивидуальной и дистанционной работы**

В статье представлены материалы эмпирического исследования оптимизации интеллектуального развития в период геронтогенеза посредством индивидуальной и дистанционной работы. Результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что основная проблема недостаточной мотивации для оптимизации интеллектуальной сферы в позднем возрасте является сложность целеполагания, что обусловлено рядом объективных и субъективных причин, в том числе социальной депривацией людей позднего возраста. Отмечено, что важным ресурсом реализации интеллектуального потенциала человека в позднем возрасте является его социальное окружение.

Ключевые слова: *геронтогенез, интеллектуальное развитие, индивидуальная работа, дистанционная работа.*

Kovalenko-Kobylanska I. **Optimization of Intellectual Potential in the Period of Gerontogenesis by Means of Individual and Remote Work**

The article presents materials of an empirical study of the optimization of intellectual development during the period of gerontogenesis through individual and remote work. The relevance of the problem is conditioned by the current demographic changes of the society, which are expressed in the aging of the population and the need for resocialization of people of an elder age. It is noted that the level of intellectual development is an important determinant of resocialization.

Participants in the project are mentally unimpaired representatives of late gerontogenesis (82–97 years) with different levels of education and social status; 63 % are women, 37 % are men. The results of the study allow to state the fact of the positive effect on the psychoemotional state of the old person, and the lack of a competition element, which benefits the fullest possible disclosure of the intellectual potential of the project participants. The systematic nature of studies, even at an average level of intensity, demonstrates a steady increase in the intellectual potential of a studied person, which was noted both objectively (test results) and subjectively (by studied people).

A positive factor in the activation of mental processes through these methods is the need for verbalization of all stages of the work done by the studied, which contributes to the activation of verbal intelligence, fading of which was noted by all participants in this group during the testing stage.

Taking into account the fact that the indicators of the quality of intellectual activity are a direct result of the psychoemotional state of the studied people, part of the work was aimed at psychological consultations for both the studied people and their social environment in order to inform about specific psychological problems of the elder age. Showing the results of a stable increasing intellectual development during individual classes and remote classes, the studied people, who have not found psychosocial support from their loved ones, demonstrated regress of intellectual activity against the background of worsening psychological health. This fact was recorded during checking consultations and dialogues with the studied 2–3 months after the completion of active classes.

The article points out that the work directed at increasing intellectual development requires deliberate and systematic efforts not only from aging (old) people, but also a significant resource for fulfillment of their intellectual potential is hidden in the confidence of their social environment in the possibility and necessity of abilities fulfillment throughout life and the maximum possible immersion of an aging and old person into a socially active life.

The results of the research allow us to conclude that the key problem of insufficient motivation for optimizing the intellectual sphere at an elderly age is the complexity of goal-setting, which is caused both by the limited time in connection with the exhaustion of the biological limit and the expectation of death, and by the social deprivation of people of elderly age.

Keywords: *gerontogenesis, intellectual development, individual work, remote work.*